

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

© Луцишин Г., 2013

Розглянуто проблему національної ідентичності у сучасних умовах глобалізації. Наголошено, що в умовах глобалізації національна ідентичність зазнає постійних змін, трансформується під впливом наднаціональних утворень. Зниження рівня національної ідентичності та послаблення процесу національної консолідації, які спостерігаємо у багатьох європейських державах, зумовлені глобалізаційними процесами, зростанням дезінтеграційних настроїв окремих етнічних меншин, проблемами міграції.

Ключові слова: національна ідентичність, національна консолідація, політична нація, національна ідея, етнополітика.

THE PROBLEM OF NATIONAL IDENTITY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

© Lutsyshyn H., 2013

The paper seeks to address the following questions: the problem of national identity in the context of globalization, as well as continuous changes and transformations that have influence on national identity, as a result of supranational factors. The paper also touches upon the issue of decline of national identity and erosion of the process of national consolidation that may be traced in many European countries due to globalization processes, disintegration among ethnic groups or minorities, and along with the problems of migration.

Key words: national identity, national consolidation, political nation, national idea, ethno politics.

Проблема національної ідентичності залишається актуальною для більшості сучасних держав, про що свідчить криза політики мультикультуралізму у багатьох європейських державах, вплив міграції, розвиток наднаціональних інституцій, поширення глобальної культури та космополітизму. Сьогодні проблема національної ідентичності особливо актуальна для так званих «розколотих націй», де значна частина людей ідентифікують себе із різними культурами, де поширена подвійна ідентичність. Процеси глобалізації особливо впливають на національну самоідентифікацію у посткомуністичних суспільствах, котрі переживають складні трансформації національної, соціально-економічної системи. Саме пострадянські держави сьогодні стикаються із проблемами пошуку та формування власної національної ідентичності. Особливо актуальною проблема національної ідентичності є для сучасної України, де вона має свої особливості, зумовлені передусім тривалим періодом бездержавності, перебуванням територій сучасної України під контролем різних імперій і державних утворень, тривалою мовно-культурною асиміляцією українського населення.

Вивчення проблеми національної ідентичності розпочинається з XIX ст., зокрема цьому активно сприяли активізація національних рухів у Європі, формування національних держав.

Наприкінці ХХ ст. концепція національної ідентичності стала набувати все більшої ваги у контексті вивчення глобалізаційних процесів. Оскільки останніми десятиліттями можна спостерігати кризу національної ідентичності у більшості європейських держав, то проблема все активніше обговорюється сучасними науковцями.

Аналіз проблем ідентичності зустрічаємо у працях Карла Юнга, Жака Лакана, Еріка Еріксона, Роджерса Бруейкера, П'єра Бурдьє, Ентоні Гідденса, Юргена Габермаса та ін. Багато сучасних науковців, зокрема, представники модерністського напрямку, намагались довести, що питання національної ідентичності давно себе вичерпало, і науковий та технічний прогрес усуває це питання на задній план.

Серед українських учених, які аналізують проблему національної ідентичності, можна виокремити праці Ірини Кресіної, Лариси Нагорної, Володимира Євтуха, Олександра Майбороди, Миколи Обушного, Леоніда Шкляра, Миколи Михальченка, Михайла Степика та ін. Більшість науковців наголошує, що національна ідентичність не є результатом розвитку етнічних спільнот, оскільки вона має власні засади у конструюванні індивідом своєї тотожності з певною надетнічною спільнотою, способом життя, цінностями. Якщо зарубіжні дослідники основну увагу у вивченні проблеми національної ідентичності приділяють аналізу впливу глобалізації з її руйнівними наслідками для національних держав та етнічних культур, то в Україні питання національної ідентичності найчастіше розглядається у контексті процесу націє- та державотворення. Попри значну увагу українських та зарубіжних науковців до проблеми національної ідентичності, малодослідженими залишаються питання щодо вивчення причин зниження рівня національної ідентичності, що зумовлено розвитком глобалізації, зростанням дезінтеграційних настроїв окремих етнічних меншин та проблемами міграції.

Мета роботи – проаналізувати особливості розвитку національної ідентичності в умовах глобалізації.

Основою будь-якого суспільства є загальнонаціональна ідентичність – ототожнення себе з певною спільнотою, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами. Формування національної ідентичності – це процес самовизначення людини у межах етнічного та національного простору. Основними критеріями національної єдності стають культурна, правова й економічна спільність.

Питання про формування та зміцнення національної ідентичності у ХХІ ст. сьогодні залишається актуальним для більшості європейських держав. Наприклад, в Італії Академією історичних досліджень Альдо Моро у березні 2011 р. започаткований проект, присвячений 150-річчю об'єднання Італії, який залучає провідних науковців до аналізу проблеми кризи національної ідентичності у європейських державах. Науковці намагаються з'ясувати особливості розвитку національної ідентичності у різних національних контекстах. Відомими сучасними італійськими дослідниками у цій галузі можна вважати проф. Аріанна Монтанарі, Глорія Аммазарі (університет «La Sapienza», м. Рим), які надрукували праці, присвячені аналізу національних проблем у західно-європейських державах та в пострадянських країнах, зокрема і в Україні. Також цікавими є праці італійського дослідника Перфранко Бруні, який пише про проблему єдності італійської нації, захисту мов національних меншин. Зокрема, вчений наголошує, що проблема захисту мов національних меншин не повинна бути загрозою національній ідентичності і національній консолідації. Ця умова має бути першочерговою у суспільстві, яке спрямоване на національну консолідацію, а не на розкол нації.

Питання національної ідентичності протягом останніх десятиліть активно обговорюється науковцями Великобританії. Зокрема, проблема «британської ідентичності» сьогодні залишається дискусійною, спостерігається посилення тенденцій щодо автономії Шотландії, Уельсу та Ірландії. Численні дослідження, проведені британськими дослідниками, зокрема Девідом Маккроуном, відображають динаміку національної ідентичності у Великобританії і наочно показують, як рівень загальнонаціональної ідентичності знижує та послаблює процес національної консолідації (з 52 до 46 % протягом десятиліття з 1997 по 2007 рр.) [6]. Також серед науковців тривають дискусії щодо

«природи» англійця і елементи, які відрізняють його від британця, проблеми динаміки ідентичності національних меншин, культурної диференціації (проблема інтеграції мусульманських громад), проблеми партійної підтримки національного розвитку (британські ліберали підтримують політику мультикультуралізму, а консерватори розвиток титульної нації та посилення британської етнічності). Окрім того, зовсім недавно актуалізувались дискусії про чинники, що лежать в основі явищ раптового колективного насильства з боку іммігрантських меншин. Слід відзначити, що частина науковців вважає, що це пов'язано із явищами етнічного чи культурного характеру, інші – зростаючою поляризацією британського суспільства між багатими і бідними (Великобританія є другою за величиною країною в Європі з точки зору нерівності розподілу багатства) і подальшим формуванням прошарку молодих людей, переважно іммігрантів або іноземного походження, без конкретних соціальних і економічних перспектив, і які використовують насильство як форму протесту та пошук політичного визнання. Також багато дослідників наголошує на тому, що прогресивне зміцнення європейських інституцій спричинило подальше послаблення британської національної ідентичності.

Особливе місце серед сучасної наукової літератури з проблем національної ідентичності посідають праці англійської дослідниці Монсеррат Гібернау – професора Лондонського університету Квін-Мері, наукового співробітника Центру глобального управління. У книзі «Ідентичність націй» авторка подає сучасне розуміння націй, національної ідентичності, націоналізму, зокрема розрізняє «чисті» національні ідентичності та змішані, вказує на сучасні виклики національній ідентичності та національній консолідації. Монсеррат Гібернау виділяє головні шляхи утвердження єдиної національної ідентичності, зокрема, – це формування та поширення певного образу нації, який часто спирається на домінуючу націю або етнічну групу, що живе у кордонах держави; створення і поширення низки символів та ритуалів, які мають зміцнювати серед громадян почуття спільноти; прогресивне зміцнення національної освіти і системи масової інформації [2, с. 116].

Актуальними для вивчення проблеми національної ідентичності в умовах сучасного національного будівництва є праці Роджерса Брубейкера, американського ученого, автора багатьох відомих праць з проблеми міжнаціональних відносин, впливу міграцій на розвиток нації, переосмислення статусу сучасних націй у Європі і Північній Америці. За останні кілька років багато статей та книг Роджерса Брубейкера перекладені в Росії та Україні, зокрема, – це «Мифы и заблуждения в изучении национализма», «Переобрамлений национализм. Статус нации та національне питання у новій Європі» [1].

Огляд наукової літератури дає підстави стверджувати, що сучасні західні науковці велику увагу приділяють аналізу проблем кризи національної ідентичності, посилення дезінтеграційних настроїв окремих етнічних меншин, послаблення національної консолідації проблемами міграції, сепаратистським рухам.

Аналізуючи питання національної ідентичності, варто враховувати як суб'єктивні, так і об'єктивні чинники, вплив як внутрішньополітичних, так зовнішньополітичних чинників. Більшість науковців наголошує, що національна ідентичність має кілька вимірів: психологічний, культурний, територіальний, історичний, політичний. Національна ідентичність – це колективне відчуття, яке спирається на віру у належність до однієї нації, та спільність національних атрибутів, які роблять її відмінною від інших націй.

Жодна із сучасних націй на момент свого виникнення не мала усталеності культурних ознак – мови, спільних традицій, звичаїв тощо. Спільним тут є політична ідентифікація громадян суверенної держави. Як наголошує український дослідник М. Степико, вибір національної ідентичності зумовлений політичними, економічними, соціальними й історичними чинниками, що робить її динамічною. Відчуття національної ідентичності може наростати та послаблюватися під впливом зовнішньої загрози, а ось сутність цієї ідентичності підвладна ваганням значно менше; вона формується набагато повільніше, ніж характерні особливості того чи іншого народу, складається з багатьох соціальних, економічних і політичних трендів, що часто конфліктують між собою. Основним засобом збереження ідентичності є діалог і спадкоємність культур, а визначальною умовою формування національної ідентичності є позитивне сприйняття громадянами своєї нації, держави [5, с. 98].

Етнічна ж ідентичність характеризується ознаками постійності, оскільки ґрунтується на спільності культури та походження, які є постійними та незмінними. Навпаки, колективні ідентичності можуть формуватися, змінюватися та зникати під впливом різноманітних політичних, економічних і соціокультурних чинників, і особливо це стосується епохи глобалізації. Науковці виділяють кілька типів етнічної ідентичності: «мінімум етнічності» (майже асимільований рівень); «поміrkована етнічність» (низький рівень етнічної свідомості); «маргінальна етнічність» (ізольованість від своєї етнічної групи); «максимальна етнічність» (активна участь у діяльності своєї етнічної групи). Важливими чинниками, які сприяють усвідомленню етнічної та національної ідентичності, можна назвати мову, релігію, культурні особливості, традиції, національну свідомість, національні почуття. Національні почуття та усвідомлення реалізуються у національній свідомості та поведінці, формують національну (етнічну) самоідентифікацію. Завдяки національній свідомості розвивається національна культура, зберігаються традиції і звичаї, культивуються національні цінності, пробуджуються потенціал і джерела саморозвитку, що є основою прогресу в усіх сферах суспільного життя.

В умовах глобалізації національна ідентичність зазнає постійних змін, трансформується під впливом наднаціональних утворень. Зокрема, у межах Європейського Союзу формується європейська наднаціональна ідентичність, а в межах СНД – панросійська. Створення наднаціональних європейської та панросійської ідентичностей зумовлене появою нових колективних спільнот, що постають у межах ЄС та СНД. На переконання української дослідниці Н. Пелегаші, українська національна ідентичність трансформуватиметься під впливом наднаціональних об'єднань ЄС та СНД. Сучасна регіональна поляризація України та її динаміка є наслідком не лише культурних відмінностей між сходом та заходом України, що склалися історично, а й результатом реалізації цих політик ідентичності. Панросійська наднаціональна ідентичність конкурує з європейською. Вони є однаковими за механізмами побудови, але конкурують за цілями. В умовах глобалізації процеси ідентифікації з національною та наднаціональною спільнотами повинні бути об'єктом державної політики, зокрема, доцільно формувати «політику ідентичності» [4, с. 232].

Консолідаційний потенціал нації залежить від низки чинників, зокрема таких, як: взаємозгодження інтересів усіх етнічних спільнот, реалізація соціального змісту національної ідеї, використання консолідаційного потенціалу державної мови, спільної історичної пам'яті, національної (чи національних) релігії, загальнонаціональних героїв, демократизація державної влади, актуалізація архетипів спільної території проживання, культурних цінностей, ведення господарства тощо.

У багатьох пострадянських державах можна спостерігати процес денационалізації відповідної частини населення. На переконання української дослідниці Антоніни Колодій, значний відсоток громадян України (13,1 %) ідентифікують себе саме з «радянськими людьми», свідчить про вкоріненість ідеологічних штампів комуністичної епохи в свідомості цих людей, про стійкість ідентичностей взагалі. Адже нав'язана згори і здавалось би ефемерна ідентичність зберігається навіть після того, як держава, що її породила, припинила своє існування [3, с. 55]. До того ж «радянські» в сучасній Україні – не обов'язково люди старшого покоління – ця група демонструє здатність до самовідтворення. Соціальний статус її представників не нижчий, а за деякими показниками навіть дещо вищий, ніж в середньому по Україні. Близько п'ятої частини її представників розмовляють вдома українською мовою. За деякими ознаками (рівнем патріотизму, вживанням української мови, релігійністю) вона займає серединну позицію між людьми з російською та українською ідентичностями, але за більшістю політичних і культурних ознак знаходиться на позиції, ближчій до росіян, ніж до українців. Проте з деяких питань, таких як прихильність до лівих політичних течій, негативна оцінка розпаду СРСР, заперечення виконання етнічними українцями ролі ядра у процесі національної консолідації, ця група займає радикальніші позиції, ніж громадяни з російською ідентичністю.

В Україні криза ідентичностей і самоідентифікації спостерігається також у соціально-політичній, економічній, духовній, геополітичній сферах – це зумовлено тим, що не сформоване громадянське суспільство як головний чинник формування української політичної нації, суспільство має низький рівень політичної свідомості, що підтверджується незбалансованістю інтересів та цінностей, проблемою залишається ідентифікація суспільних та етнічних груп у соціокультурному і політичному аспектах.

До проблеми національної ідентичності потрібно підходити комплексно – не лише з погляду стабілізації і зміцнення суспільства, нації чи демократичного політичного режиму. Практика показує, що чим більше багатонаціональним, багатокультурним та багатоконфесійним є населення держави, тим важче досягти консенсусу стосовно основних принципів загальнонаціонального розвитку, демократії та громадянського суспільства. Етнополітичне розмаїття України є особливою ознакою її прикордонних територій, що впливає на характер прикордонної міжетнічної співпраці. Постійного реагування на етнополітичні виклики потребують такі регіони України, як Закарпаття, Північна Буковина та автономна Республіка Крим.

Як бачимо, національна консолідація проявляється у внутрішній єдності нації та народу на основі спільних національних інтересів, цінностей та історичного минулого. Вона є важливим компонентом національного відродження, головним принципом якого є принцип єдності традицій і національного прогресу. Основними складовими консолідаційного процесу в Україні можуть стати розвиток громадянського суспільства, українська мова, спільна історична пам'ять, загальновизнані (на регіональному та загальнонаціональному рівні) національні герої, українська церква, формування центральних органів влади за регіональним принципом. Сучасна українська еліта немає консолідованого розуміння національних інтересів та національних перспектив, правляча еліта уникає вирішення питань, які загрожують національній єдності, відкладаючи їх вирішення на невизначену перспективу.

Звичайно, для вирішення усього комплексу проблем, які гальмують процеси національної консолідації України, не існує універсальної класичної моделі чи єдиного методу. Важливу роль у цьому процесі відіграє державна політика, у межах якої має діяти розроблена стратегія національної консолідації та інститути громадянського суспільства. Суспільство вважають національно консолідованим, якщо окремі його елементи (національні групи, соціальні групи, класи, окремі особи) орієнтовані більше на зв'язки між собою, ніж на зв'язки із зовнішніми структурами. Тому важливими є ідеї, які сприяють посиленню внутрішніх суспільних зв'язків.

Підсумовуючи, варто наголосити, що формування національної ідентичності – це процес самовизначення людини у реальних та символічних конструктах етнічного та національного простору. Важливими критеріями національної єдності стають культурна, правова й економічна спільності, а у межах націй поєднуються різні етнічні компоненти. Загальнонаціональна ідентичність – ототожнення себе з певною спільнотою, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами. Якщо почуття національної ідентичності виявляються слабшим за ідентичність регіональну, релігійну, культурну тощо, то нація розпадається. Для утвердження національної ідентичності важливими є такі заходи, як формування та поширення образу нації, символів та ритуалів, які зміцнюють почуття єдності, зміцнення національної освіти та розвиток громадянства.

Наслідки глобалізації для національної ідентичності дуже суперечливі, адже глобалізація ставить під сумнів роль національної держави і все, що пов'язано із національним розвитком. Безперечно, глобалізація розмиває національну ідентичність, розчиняє її у процесах міграції. Дуже часто відповіддю на виклик глобалізації є етнічне та національне відродження, посилення націоналізму у межах національних спільнот.

У межах цієї проблематики перспективними для подальших наукових досліджень є аналіз проблеми збереження та відтворення етнічних, національних та громадянських ідентичностей; вивчення феномену національної маргінальності; розгляд питань, пов'язаних із впливом глобалізації на культурний національний розвиток

1. Брубейкер Р. Мифы и заблуждения в изучении национализма. – В кн: Мифы и заблуждения в изучении империи и национализма / ред. И. Герасимов, М. Могильнер, А. Семенов. – М.: Новое издательство, 2010. – С. 62–109. 2. Брубейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Р. Брубейкер. – Львів: Кальварія, 2006. – 280 с. 3. Гібернау М. Ідентичність націй / М. Гібернау. – К.: Темпора, 2012. – 304 с. 4. Колодій А. Радянська ідентичність та її носії в незалежній Україні / А. Колодій // Україна в сучасному світі. Соціальні, етнічні і

культурні аспекти глобалізації і Україна. – К.: Стило, 2002. – С. 35–55. 5. Пелагеша Н.Є. Україна в смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Пелагеша. – К.: НІСД, 2008. – 288 с. 6. Степико М. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М. Степико. – К.: НІСД, 2011. – 336 с. 7. Bechhofer Frank, McCrone David. *Being British: A Crisis of Identity? – 2007 / The Political Quarterly. – Vol. 78:2.*

УДК 32.324(=512.19)

Оксана Щерба, Світлана Лібрук-Ліпкевич
Академія Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

РЕЗУЛЬТАТИ ВИБОРІВ 2012 р. В УКРАЇНІ: УРОКИ ДЛЯ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ

© Щерба О., Лібрук-Ліпкевич С., 2013

Проаналізовано можливості реалізації політичних інтересів етнічних та національних меншин в Україні, зокрема кримськотатарського населення, з часу проголошення незалежності нашої держави та повернення репатрійованого народу на територію Кримського півострова. Висвітлено існуючі проблеми, що виникають, як правило, під час посилення політичної активності вказаного електорату.

Ключові слова: політичні інтереси, демократичне суспільство, електорат, кримськотатарська спільнота, вибори.

2012 ELECTION RESULTS IN UKRAINE: LESSONS FOR THE CRIMEAN TATAR COMMUNITY

© Shcherba O., Libruk-Lipkevych S., 2013

The article explores the political interests of ethnic and national minorities in Ukraine, including population of the Crimean Tatars after the Declaration of Ukrainian Independence and the return of repatriated people to Crimea. This article also considers the existing problems that usually arise during the intensification of political activity of the Crimean Tatar electorate.

Key words: political interests, democratic society, the electorate, Crimean Tatar community, elections.

Усі демократичні держави проголошують своєю головною цінністю людину, а єдиним джерелом влади – народ. Це означає, що доля країни залежить від думки кожного громадянина, адже саме громадяни вирішують, кому делегувати своє право керування державою. Механізмом реалізації такого рішення виступають вибори. В умовах демократії вибори є головною функцією політичної участі громадян, в якій реалізується їхній вплив на формування політичних інститутів і процес вироблення політичних рішень.

Актуальність цієї проблематики зумовлена нещодавною пильною увагою світової громадськості до подій в Україні – виборів народних депутатів. Сьогодні Україна перебуває на стадії розбудови соціальної, правової держави, формування відкритого громадянського суспільства, реформування економічних відносин у напрямку ринкових, створення політичної нації. Особливу роль у цьому процесі відіграють вибори. Безумовно, формування демократичної правової держави вимагає активного дослідження проблем, пов'язаних із функціонуванням форм безпосередньої демократії.